

*Я.В. Любвий,
доктор філософських наук,
професор, провідний науковий
співробітник Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

Концепція самоорганізації як ключова методологія аналізу суспільних явищ у соціальній філософії кінця ХХ – початку ХХІ століть

Синергетична методологія стала однією з найважливіших у науці кінця ХХ – початку ХХІ століть завдяки працям Г.Хакена, І.Пригожина та інших вчених. Вона вплинула також і на такі соціально-філософські концепції як «соціальна синергетика», теорія самоорганізації, теорія аутопоезису. Деякі суспільні явища навіть можна було аналізувати за допомогою математичного апарату, характерного для синергетичної методології і застосовувати відповідні поняття: порядок, хаос, параметри порядку, аттрактор, дивний аттрактор, десипативність, біфуркація, нелінійність, складність та ін. (В.П.Бранський, В.Г.Буданов, І.С.Добронравова, О.М.Князева, С.П.Курдюмов, Т.Майнцер, Г.Г.Малінецький, В.С.Лук'янець, Н.Луман, В.Є.Пилипенко, В.А.Піддубний, І.Р.Пригожин, Г.Хакен, Л.А.Цимбал, І.В.Черненко та ін.) [Див: 1; 2; 5; 6; 7; 9; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22]. Соціальній синергетиці вдалося пояснити нелінійність історичної еволюції, а також закономірності розвитку в швидкозмінюваному плинному суспільстві доби Постмодерну. Водночас вона дещо побіжно розглядає свободу вибору людини, акцентуючи увагу на ролі суб'єктивного чинника лише в точках біфуркації, коли вирішується питання про вибір моделі майбутнього суспільного розвитку (соціального аттрактора) в ключових («акупунктурних») точках соціального простору.

На початку ХХІ століття у соціальній філософії відбулися певні зрушення. Постала необхідність більш ретельно репрезентувати роль діалектики індивідуальної самобутності й комунікативної колективності в сучасному надскладному суспільстві, що перебуває на початку кардинальних технологічних та соціальних трансформацій.

Значення людської креативної особистості аналізується в концепціях соціальної самоорганізації, висунутої в працях Е.Гіденса, Н.Лумана, К.Фухса, А.Шлем, Ф.Хейлігена.

Впритул до ідеї соціальної самоорганізації підійшов Н.Луман, але розгортав цю ідею через поняття самореференції, самовіднесення системи (в тому числі й соціальної) до самої себе і віднаходження нею в своїй внутрішній структурі ресурсу для підтримання власного існування та розвитку. Для цього система має виокремити себе з навколишнього середовища за допомогою певного коду, котрий є інструментом розрізнення внутрішнього середовища системи та навколишнього середовища, а також підтримувати власне існування за допомогою певної програми внутрішнього саморозвитку, що є частковим проявом програми космічної еволюції. Соціальній концепції Н.Лумана притаманний дуалізм: згідно з нею суб'єктивним чинникам суспільного розвитку протистоять об'єктивні, зокрема, свідомість є відокремленою від комунікації. Проте завдяки поняттю самореференції вченому вдалося віднайти внутрішній механізм саморозвитку систем, в тому числі живих та соціальних.

Соціальним системам, як надскладним, властива, на думку Н.Лумана, самореференція, яка полягає в тому, що ці системи під час тієї чи іншої операції відносяться до самих себе [11, 565], хоча це самовідношення не обов'язково, має бути усвідомленим. Навколишній світ для кожної системи є негативним корелятом і водночас є різним і значно комплекснішим, ніж сама система [11, 245,246]. Пристосовуючись до навколишнього світу, система самореферентно ускладнює внутрішню структуру, проектуючи власну внутрішню диференціацію. Соціальні системи відображають комплексність та реагують на неї у формі смислу [11, 261,262].

Цікавим у концепції Н.Лумана є використання поняття універсального спостерігача, подібного до спостерігача в антропному принципі в сучасній науці. Наявність спостерігача є важливим проявом самореферентних властивостей систем. Спостерігач, на думку Н.Лумана, перебуваючи всередині подій, спостерігає ситуації. Проте і сам повинен уміти оперувати; ажде водночас він і сам є операцією, точніше, утворенням, що виникає з поєднання операцій. Оперативна замкненість аутопоезису полягає в тому, що спостереження здійснюється системою, котра продукується спостереженням [10, 147, 148]. Особливо складним, вважає Н.Луман, є спостереження другого порядку здійснюване за спостерігачем; з

одного боку воно є спостереження першого порядку; з іншого боку, – воно є перспективою, яка невидима для того, хто бачить за допомогою неї. Це можна описати як циркулювання сліпої плями, як встановлення рекурсивного аутопоезису на рівні спостереження другого порядку [10, 163,164,166]. Спостереження другого порядку, застосовується для управління соціумом. Так, менеджер, плановик є частиною того, чим він управляє. На підприємстві, як і у педагогіці здійснюється спостереження другого порядку; керівником може бути лише той, хто вміє маніпулювати тими, хто за ним спостерігає, вміє управляти спостереженням себе іншими [10, 169, 170, 171, 172]. Поняття «спостереження другого порядку» подібне до поняття подвійної рефлексії, запропонованого Е.Гіденсом.

Самореференція зумовлена передхоплювальною рекурсивністю. В математиці та інформатиці рекурсія є методом визначення функції, за яким визначується функція є застосовною в тілі свого власного визначення. При цьому, нескінченний набір випадків (значень функції) описується за допомогою кінцевого виразу. Наприклад, визначення факторіалу цілого числа, яке більше від нуля, або дорівнює нулю; $n! = 1$, якщо $n = 0$; $n(n-1)$, якщо $n > 0$. Н.Луман зазначає, що якщо рекурсивність раніше була привілеєм суб'єкта, то тепер вона є ознакою систем як таких [10, 265].

На основі операцій самореференції здійснюється самоорганізація соціальної системи. За Н.Луманом в системі відбуваються лише її власні операції, що слугують двом основним цілям: по-перше, вони потрібні для формування власних структур системи, тобто структури операційно закритої системи мають бути побудовані завдяки її власним операціям, адже не буває імпорту структур – все це має назву самоорганізації; по-друге, аутопоезис системи детермінує стан, згідно з яким можуть виникнути наступні операції і який визначається операціями тієї самої системи [10, 104].

На думку Н.Лумана, система може оперувати структурами, які сама створила. Чим більший обсяг структур, тим більше різноманітності і тим більше пізнаваною для самої себе є система як детермінатор власного стану або власних операцій. З іншого боку, правильним є й протилежне. Структури, своєю чергою, можуть бути відтворені тільки за допомогою власних операцій, тому що власні структури і самі детермінують операції. Все це здається парадоксальним тому, що парадоксальним є позачасове абстрактне формулювання, тоді як реальні процеси відбуваються за певний час і

відтак можуть розвиватися [10, 109,111,112].

Як зазначає К.Фухс, Н.Луман, будуючи теорію соціальних систем, підкреслював значення комунікації замість того, щоб базувати цю теорію на людському бутті. Проте, він не показав, як виникає комунікація з людського буття, бо заперечував людину як обізнаного (knowledgeable) агента. Н.Луман не розглядав суспільство як діалектичний процес взаємодії соціальних структур і людських акторів, як це стверджувалося в теорії структурації Е.Гіденса як і у філософських імплікаціях нових наук про складність [25, 139,141]. З цього погляду комунікація шляхом самореференції породжує комунікацію. Але, як вважає К.Фухс, комунікація породжується людською взаємодією, яка підтримує цю комунікацію. Н.Луман не зміг пояснити як комунікація і в цілому соціальна структура породжується людською діяльністю [25, 140,145].

Ф.Хейліген, К.Фухс та А.Шлем, спираючись на праці Г.Хакена, І.Пригожина, У.Матурани, а також П.Бурдьє, Е.Гіденса, Е.Ласло, М.Кастельса, Н.Лумана, К.Маркса, Ф.А. фон Хаска та ін., розробили концепцію соціальної самоорганізації, ґрунтовану на положенні про активну творчу взаємодію компетентних обізнаних індивідів, які в цій взаємодії формують живу тканину соціальних структур, котрі, своєю чергою, спрямовують у певне русло узгоджену діяльність індивідів.

Представник брюссельської пригожинської школи синергетики Ф.Хейліген розробив концепцію самоорганізації, яка (концепція) уникає технічних аналогій та достатньо повно враховує складність соціальних систем. Класична наука, на його думку, дотримується механістичної ньютонівської парадигми, стаждає на редукціонізм, і зводить складні феномени до простіших елементів. Адже філософія складності має досліджувати такі складні організми як живі системи, суспільства, інтернет, враховувати їхні емерджентні властивості, коли взаємодія елементів дає результат, котрий є більшим ніж проста сума частин [32, 2]. Цим системам притаманна непередбачувана та неконтрольована поведінка, що не може бути повною мірою описана. Тому, досліджуючи їх, доводиться використовувати метафори, моделі та комп'ютерні симуляції. Такі системи мають певні позитивні риси – гнучкість, автономність та стабільність. Вони спонтанно організують самі себе й через внутрішні та зовнішні конфлікти пристосовуються до навколишнього середовища [32, 2]. Процес самоорганізації буквально створює порядок та безпорядок,

що проявляються в розумі, суспільстві й культурі; сучасні інформаційні системи, такі як світове інформаційне павутиння, мають нетривіальну структуру, що робить проходження інформації більш ефективним. Ці процеси є частиною науки про складність та самоорганізацію. У дослідженні складності Ф.Хейліген як на своїх попередників посилається на Г.Хакена, та І.Пригожина, що ввели в науковий обіг термін «синергетика» [32, 2]. Поряд з цим, він звертає увагу на іншу школу з інституту Санта Фе (Дж.Холанд, С.Кауфман, Р.Аксельрод, Б.Артур), яка вивчала процес самоорганізації за допомогою комп'ютерних симуляцій, надихаючись дослідженням життя, соціальних процесів та процесом розростання інформаційних мереж, а не за допомогою вивчення фізико-хімічних процесів, як це має місце у І.Пригожина та Г.Хакена [32, 3].

Складність існує не між порядком та безпорядком (disorder), на межі хаосу. Складні системи складаються з багатьох елементів, пов'язаних між собою взаємодією. Їхні компоненти відокремлені та взаємопов'язані, вони автономні та до певного рівня взаємозалежні. Прикладами таких елементів можна вважати людей, тварин, а також живі клітини та молекули. Кількість елементів не є фіксованою – вони можуть додаватися та «відмирати». Деякі з них, виступаючи агентами, можуть мати певну спрямованість до «присутування», «використання» та «надання переваги» [32, 4]. Якщо дії менші за причини, відбувається «гасіння» або негативні зворотні зв'язки, обурення поступово приглушується доти, доки система не повернеться до стану рівноваги. Це – системи із негативними зворотними зв'язками, які здебільшого є стабільними й передбачуваними; взаємодії з позитивними зворотними зв'язками надзвичайно чутливі до своїх початкових умов такою мірою, що умова може бути настільки малою, що її неможливо сприйняти. Але вона може викликати нелінійний «ефект метелика», коли помах крильцятами метелика у Токіо може викликати ураган у Нью Йорку. Позитивні зворотні зв'язки можуть занурити систему у хаотичний стан; системи, в яких встановився баланс між негативними й позитивними зворотними зв'язками, є відкритими – між ними та навколишнім середовищем відбувається постійний обмін речовини, енергії та інформації [32, 5].

Організація виникає внаслідок того, що завдяки взаємодії, яка відбувається ненавмисно, перевага надається певним ситуаціям, а не іншим. Це схоже на природний добір, коли певні конфігурації є

більш «приспособленими», ніж інші. У складних людиномірних системах можливий ефект гри з ненульовою сумою, коли через координату дій агентів, а також шляхом спроб і помилок, варіацій та добору максимізується синергія і отримується значний позитивний ефект – результат прийнятний для всіх сторін (наприклад, завдяки інноваційному менеджменту та впровадженню нових технологій) [32, 6,7]. Окрім іншого, самоорганізація означає, що система досягла певного атрактора, конфігурації простору, до якої система прилучається і яку не покидає. Однак стани поблизу атрактора є нестабільними. Загалом нелінійна система має певну множину атракторів, певну конфігурацію процесу самоорганізації. Чим більше різноманітність станів набуде система, тим вирогідніше, що вона досягне стану, що належить атрактору [32, 8,9]. Коли віднайдеться атрактор, що мінімізує тертя між агентами й максимізує їх колективне пристосування, корисність, надання переваги, можна констатувати, що віднайдено патерн «організація»: агенти організуються або координують свої дії в напрямі максимізації їх синергії. Організація обмежує автономність кожного з агентів, які втрачають свободу переходити в стани поза атрактором, тобто в стани меншої пристосованості й більшої неузгодженості. Але завдяки цій взаємозалежності ціле виявляється більшим, ніж сума його частин, і завдання агентів полягає у максимізації синергії внаслідок кооперації. Завдяки синергії клітина має властивість живого, чого не мають молекули, з яких клітина складається; самоорганізовані системи внутрішньо адаптивні – вони підтримують власну організацію [32, 9,10].

Структура, що виникає із самоорганізації може бути репрезентована як мережа; агенти взаємодіють насамперед з іншими агентами, що розміщені поблизу. Внаслідок природного добору вони можуть досягти синергетичної взаємодії. Між ними встановлюються зв'язки, котрі означають, що агенти переважно взаємодіють один з одним. Ці зв'язки перетворюють сукупність агентів у мережу. В суспільстві діями агентів складається соціальна мережа, в якій зв'язки людей ґрунтуються на дружбі, довірі й солідарності. В інтернеті електронні документи поєднуються у гіпермережі, а біохімічні мережі поєднують молекули в клітинах у такий спосіб, що виникають нові молекули [32, 10].

Самоорганізовані природним (а не штучним) способом мережі становлять невеликі за масштабом кластери, причому деякі конфі-

гурації утворюються з більшою вирогідністю, ніж інші; мережі можуть мати підмережі й об'єднувати їх. Підмережі взаємопов'язані одна з одною; соціальна мережа може поєднувати велику кількість «малих соціальних світів», малі підмережі [32, 11]. Деякі вузли мереж можуть мати незвично велику кількість зв'язків, які утворюють мережеві хаби (вузли), що є центральними перехрестями, в які сходяться разом багато зв'язків. Ці вузли можуть мати непропорційно великий вплив на всю мережу, і будь-яке збурення або інновація розпочинається саме з таких хабів (центрального серверів мережі, найбільш відомих web-сторінок, найвідоміших в мережі особистостей). Саме завдяки таким хабам можуть відбуватися досить швидко зміни в мережі, поширення ідей або моди. Але і переміщення такого центрального хаба може обірвати зв'язок з віддаленими регіонами. Якщо обірветься кілька важливих вузлів, мережа може перетворитися на зібрання окремих острівців; тому й вузол, що приєднується до неї, намагається встановити зв'язок з тим вузлом, що має якнайбільшу кількість зв'язків [32, 13].

Співтовариство науковців створює свою внутрішню самоорганізовану мережу, що утворюється взаємозв'язками цитувань, співробітництва та обміну інформацією. Нове знання тут виникає в спонтанній локальній взаємодії між локальними агентами. Зазначена мережа має підмережу цитувань та обігу наукових документів та підмережу співробітництва вчених з тих чи інших наукових проблем. Крім того, в електронних мережах функціонує мережа гіпертекстів. Пропонуючи ідею або концепцію, той чи інший автор власною публікацією створює науковий зв'язок, який може бути початком співробітництва з іншим автором, створення нової спільноти авторів, документів та ідей. При цьому мережа має навігаційну символіку, що допомагає віднаходити авторів, публікації та ключові слова; це сприяє самоорганізації дослідницького співтовариства [32, 15, 16].

Якщо консервативні та/або стабільні виробничі відносини та відповідні соціальні структури були характерні для традиційного, а далі й для індустріального суспільства, то постіндустріальне суспільство знання відзначається швидкою зміною технологій, утворенням великої кількості малих високотехнологічних виробництв, венчурних стартапів, прискоренням заміни одних виробничих відносин іншими. Людський капітал, як носій творчого потенціалу та розпредмечених свідомістю інтелектуальних виробників знань,

стає все більш вагомим серед інших форм капіталу. В цих умовах зростають роль і значення безпосереднього інтелектуального виробника (робітника, інженера, вченого) та соціальної самоорганізації «знизу». Якщо ж консервативні соціальні структури гальмують самоорганізацію знизу, то весь певний суспільний організм втрачає інноваційну конкурентоспроможність і деградує порівняно з більш передовими людиномірними соціумами.

К.Фухс та А.Шлем вважають, що необхідно постулювати не самоорганізацію суспільства як таку, а самоорганізацію відтворення (self-organization of re-creation) суспільства, маючи на увазі, що суспільство в процесі рекурсивної самореферентної циклічної діяльності своїх членів постійно відтворює суспільні відносини й відповідну соціальну структуру [24; 93]. Аналізуючи взаємодію діяльності індивідів та соціальної структури ці автори спираються на ідеї Е.Гіденса, а з'ясовуючи співвідношення свідомого та несвідомого у взаємодії діяльності індивідів та в утворюваній у цій діяльності соціальної структури, – на концепцію габітуса П.Бурдьє.

Складна групова поведінка людських істот (human beings) має певний ступінь невизначеності: в ній є як свідомі, сплановані, так і несвідомі, не сплановані дії [24, 94]. В аналізі такої ситуації можна застосовувати поняття габітуса, запропоноване П.Бурдьє (а також і Н.Еліасом). К.Фухс та А.Шлем зауважують, що взаємовідношення між діями та структурою опосередковуються габітусом, категорією, що описує єдність (totality) поведінки та думок соціетальної групи. Габітус дає як орієнтації, так і обмеження; габітус є й модусом практики, і її продуктом, аналогічно тому, як у концепції Е.Гіденса соціальна структура є і спрямовуючим орієнтиром, і результатом діяльності індивідів [24, 94]. Якщо у П.Бурдьє медіатором між індивідуальністю особи та суспільною структурою є габітус, то у Е.Фрома таку функцію бере на себе поняття «соціальний характер». Можна вжити й поняття «культурний патерн» [24, 95,96].

Завдяки категорії габітусу (і аналогічних категорій) «термодинамічна» та психофізична концепція самоорганізації набуває «людиновимірних та людиномірних» (В.С.Пазенок) характеристик, стає більш повною та цілісною. Габітус є основною категорією соціологічної та соціально-філософської концепції П.Бурдьє, важливим поняттям його соціальної онтології, результатом вироблення спільної для всіх представників даного класу схеми сприйняття, мислення та дії, поєднанням суб'єктивного та об'єктивного [8;

239–240]. Згідно з П.Бурдьє, габітус є водночас системою схем відтворення практик і системою сприйняття й оцінювання практик. В обох випадках ці операції виражають соціальну позицію, в якій його було сформовано. Внаслідок цього габітус виробляє практики та уявлення, що піддаються класифікації та є об'єктивно диференційованими, але сприймаються безпосередньо як такі лише тими агентами, котрі володіють кодом, схемами класифікації, потрібними для розуміння їх смислу. Передбачається, що смак (або габітус) як система схем класифікації об'єктивно співвідноситься з соціальними умовами та соціальним становищем, що його породили... Відтак через габітус ми отримуємо світ здорового глузду, соціальний світ, який здається очевидним [3, 75,76].

Відповідність між позиціями та практиками, висловленими думками, що встановлюються з допомогою габітусів, диспозицій, смаків, змушує сприймати соціальний світ не як суцільний хаос, що цілком вільний від необхідності, і такий, що може бути влаштований як завгодно. Але разом з тим соціальний світ не постає як суцільно структурований і такий, що може нав'язати будь-якому суб'єкту, котрий його сприймає, прототипи власної конструкції [3, 76]. Габітус має історичний аспект, оскільки людина, збагативши власний життєвий досвід певним історичним знанням, вдосконалює і власний габітус. Коли одна й та сама історія наповнює і габітус, і середовище проживання, диспозицію й позицію, ... історія як «суб'єкт» розкривається для самої себе в історії-«об'єкті»: вона впізнає себе у «допредикативних», «пасивних синтезах», у структурах, структурованих до будь-якої структурируючої операції й будь-якого лінгвістичного вираження; докисичне ставлення до рідного світу – своєрідна онтологічна заангажованість, котра встановлюється практичним смислом, є відношенням приналежності й володіння, в межах якого тіло, засвоєне історією, привласнює собі самим абсолютним та безпосереднім чином речі, що просякнуті тією самою історією [3, 127,128 та ін.]. П.Бурдьє вважав, що побудова держави супроводжується створенням загального історичного трансцендентального, котре імманентне всім «підданам». Через умови, що їх держава нав'язує практикам, це трансцендентальне вкладає в голови загальноприйняті форми й категорії сприйняття та мислення: соціальні рамки сприйняття, розуміння або запам'ятовування, мислинневі структури, державні форми класифікації. Цим воно створює обставини буцімто безпосереднього узгодження габітусів,

що є підґрунтям певного консенсусу щодо сукупності взаємовизнаних безперечних істин, які становлять здоровий глузд. Так, наприклад, ритмічність громадського календаря й, зокрема, структура шкільних канікул, що викликають великі «сезонні міграції» в сучасних суспільствах, гарантує в один і той самий час загальновизнані об'єктивні референти й супутні їм принципи суб'єктивних поділів, що забезпечують ... «внутрішній досвід часу», що є досить узгодженим для того, щоб соціальне життя стало можливим [3, 244].

П.Бурдьє та Е.Гіденс, як зазначає К.Фухс, присвятили власні праці тому, щоб діалектично подолати жорсткі опозиції між суб'єктивністю та об'єктивністю, суспільством та індивідуальністю, структурою та діяльністю, свідомим та несвідомим. П.Бурдьє ввів діалектичне поняття «габітус», що опосередковує зв'язок між об'єктивними структурами та суб'єктивним, практичним аспектом екзистенції. Габітус забезпечує умови для свободи, є структурованою та структуруючою структурою, що опосередковує діалектичне відношення індивідуальності та суспільства. З погляду П.Бурдьє, у соціетальному світі ми віднаходимо діалектичне взаємовідношення між об'єктивними та когнітивно-мотиваційними структурами, об'єктивацією та втіленням, освоєнням зовнішностей та екстерналізацією внутрішнього, багатоманітності та гомогенності, суспільства та індивідуальності, випадковості та необхідності. Габітус є феноменом, для якого й через який соціальний світ маніфестує, що він є посередником і результатом соціетального світу і що соціетальний світ і соціетальні структури можуть існувати лише в практиках та через них. Такі формулювання дуже нагадують головну гіпотезу Е.Гіденса про те, що структурні властивості соціетальних систем є як посередником, так і продуктом практик, що конституують цю систему. Ці ідеї П.Бурдьє та Е.Гіденса впритул підводять, на думку К.Фухса, до теорії соціетальної самоорганізації [24, 103,104].

Поняття габітусу разом із пов'язаним з ним поняттям фігурації розробляв також Н.Еліас. Він вважав, що не можна окремо розглядати поняття «суспільство» та «індивід», оскільки суспільство є не абстракцією, а процесом й результатом взаємодії індивідів, у якій виникає нова якість, що не була притаманна кожному з них зокрема [8, 176-177 та ін.]. Так, якщо чотири людини сидять за столом та грають у карти, то при цьому вони утворюють фігурацію, їхні дії є взаємозалежними. Процес гри, який впливає із сплетіння дій групи взаємозалежних індивідів ... має відносну автономію щодо

кожного з них, але йому не притаманні субстанція, екзистенція, сутність, котра була б незалежною від гравців; фігурація є змінюваним взірцем, який гравці формують як ціле, і який охоплює не лише їхній інтелект, але й їхню цілісну особистість, цілісну дію в їх взаємозв'язку [23, 63,64]. Від фігурації, на думку Н.Еліаса, залежить і баланс влади. У такому разі поняття влади є не субстантивним, а поняттям відношення. В центрі змінюваних фігурацій – рівновага напруження, що зазнає флуктуацій, постійний рух балансу влади, котрий схиляється то в один бік, то в інший: баланси влади, що флуктують, належать до структурних особливостей кожного потоку фігурацій [23, 64].

Концепція соціальної самоорганізації як самореферентного відтворення суспільства співзвучна з концепцією аутопоезису живих організмів Ф.Варели та У.Матурани [Див: 14]. На думку К.Фухса, ці дослідники на прикладі живих організмів показали, що самоорганізація передбачає, що системне ціле формується із взаємодії частин [24, 101,102].

Людиноцентрований варіант концепції соціальної самоорганізації, яку, зокрема, розробляють Ф.Хейліген, К.Фухс та А.Шлем, спирається на гуманістичну соціальну концепцію структурації Е.Гіденса. На думку останнього, суспільні науки цілком можуть впливати на предмет свого розгляду – на саме суспільство, оскільки виробляють концептуально-когнітивні засоби або способи аналізу того, що люди знають про справжні причини власних дій, навіть тоді, коли вони не усвідомлюють (дискурсивно), що знають їх, або просто не поінформовані в цьому питанні; суб'єкти діяльності або актори володіють здатністю розуміти, що вони роблять тоді, коли це роблять, і це є невід'ємною характеристикою їхньої діяльності. Здатність до рефлексії властива людям як суб'єктам діяльності, що залучена в потік повсякденної поведінки ... Значна частина того, що суб'єкти знають про свою діяльність та її причини, – їх поінформованість та компетентність, – підтримуються на рівні їхньої практичної свідомості [4, 13,16]. У своїй практичній повсякденній рутинній діяльності люди щодня однаково чиним відтворюють одні й ті самі дії, які Е.Гіденс називає рекурсивним характером суспільного життя [4, 17]. Е.Гіденс розробляє теорію структурації як теорію відтворення суспільної структури в діяльності людей, яка, в свою чергу, спрямовує цю саму діяльність, надаючи, по суті, справи всі необхідні концептуальні компоненти

для розуміння самовідтворення соціуму як його самоорганізації. Мислитель зазначає, що поняття структури застосовується в теорії структуризації для позначення правил та ресурсів, втягнутих в систему соціального виробництва; інституційні особливості соціальних систем мають структуральні властивості в тому сенсі, що взаємовідносини між людьми стабільні в просторі та часі [4, 28].

Е.Гіденс обстоює демократичну й гуманістичну позицію за якою значна кількість «пересічних» громадян є досить обізнаними в закономірностях розвитку суспільства й добре вміють орієнтуватися в ньому [8, 195–196]. В зв'язку з цим він пропонує ідею подвійної герменевтики, вважаючи, що теорії й відкриття в межах суспільних наук не можуть бути цілком ізольовані від світу значень і дій, які вони описують. Тому між грамотними соціологічними судженнями недосвідчених у питаннях соціології акторів і подібними до них міркуваннями соціологів-професіоналів не існує істотних відмінностей. Учені-суспільствознавці не мають абсолютної монополії на новаторські теорії та на емпіричні дослідження. Рефлексія щодо соціальних процесів – теорії та результати емпіричних досліджень і спостережень – передбачає постійний та неперервний процес входження, виходу й повторного входження в універсум подій, що описуються [4, 30]. Більше того, в процесі систематичної щоденної діяльності її суб'єкти здатні, на думку Е.Гіденса, не лише рефлексивно відстежувати власні дії та поведінку інших людей, але й контролювати такий моніторинг на рівні дискурсивної свідомості. Інтерпретаційні (пояснювальні) схеми являють собою способи типізації, які є частиною тих запасів знання акторів, котре рефлексивно використовуються ними з метою підтримання комунікативних процесів; а виникнення соціально-наукових дискурсів справило вплив на всі рівні соціальної інтерпретації в суспільствах, де воно здобуло владу та значення [4, 74, 151].

У поняття структури Е.Гіденс «вмонтовує» поняття діяльності, позаяк діяльність породжує та визначає структуру не як готовий каркас, а як сукупність принципів, умов, способів діяльності, що спрямовують процес структурування. На думку Е.Гіденса структура являє собою генеративні (породжувальні) правила та ресурси; вона існує у вигляді структуруючих властивостей, завдяки яким у них забезпечуються зв'язок часу та простору, властивостей, що сприяють відтворенню більш або менш однакових соціальних практик, що надає їм систематичної форми. Структура являє собою віртуальний

порядок відносин перетворення і, як вірець суспільних відносин, проявляється за допомогою таких практик, що рекурсивно формуються, і «запам'ятовує» напрямок поведінки компетентних суб'єктів діяльності. У цьому контексті соціальні системи, що мають структуральні властивості, існують у вигляді відтворюваних у просторі та часі ситуативних дій суб'єктів діяльності. Водночас, дуальність «індивід» – «суспільство» перетворюється в дуальність діяльності та структури; а в цілому структура завжди як обмежує дію, так і створює можливість для дії [4, 58,68,238,246].

Враховуючи взаємозв'язок структури та діяльності, Е.Гіденс підкреслює можливість свідомої спланованої стратегічної поведінки соціальних суб'єктів. На його думку в контексті інституціонального аналізу структурні властивості розглядаються як постійно відтворювані ознаки соціальних систем; в ході аналізу стратегічної поведінки фокусом дослідження стають способи, керуючись якими актори використовують структуральні властивості в процесі встановлення суспільних відносин. Аналіз стратегічної поведінки передбачає примат дискурсивної та практичної свідомості, а також стратегій контролю та управління всередині певних контекстуальних меж. Інституційні властивості соціального середовища породжуються та відтворюються завдяки людській діяльності [4, 392].

К.Фухс віднаходить у діалектичній концепції соціальних систем, а саме – концепції дуальності структури та взаємозалежності структури й діяльності у відтворенні соціальної системи Е.Гіденса важливі компоненти, що можуть бути інтегровані в гуманістичну людиноцентровану концепцію соціальної самоорганізації. Зокрема, в теорії структурації Е.Гіденс у теоремі про дуальність структури стверджує, що структури є медіумом та результатом дії. Тож можна сказати, що соціальна система є самовідтворюваною, тобто самоорганізовуваною соціальною системою. Ця самовідтворюваність ґрунтується на творчій діяльності людської істоти; самовідтворення соціальних систем є частковим випадком того, що всі самоорганізовані системи генерують інформацію [25, 133].

В сучасній науці, на думку К.Фухса, відбувається перехід від редуціоналізму до емердженталізму, від модерністського до постмодерністського знання; у фізичній хімії самоорганізація описується як спонтанне виникнення порядку з хаосу (І.Пригожин), у фізиці – як синергія між частинами, що спричинює виникнення нових якостей (Г.Хакен), у біології – як аутопоезис (Ф.Варела, У.Матурана)

[25, 134]. Інноваційне досягнення Е.Гіденса (що є важливим для ідеї соціальної самоорганізації) полягає в тому, що він, на думку Л.Фухса, формулює своє центральне положення теорії структуризації, яке постулює структурні властивості соціальних систем як медіумом, так і результатом практик акторів та колективів, які рекурсивно конституують систему. Рефлексивна саморегуляція, що супроводжує рекурсивні петлі повторюваних практик акторів та колективів, мають ефект зворотних зв'язків у соціально-відтворювальних практиках й забезпечують соціальну інтеграцію. Разом з тим, наслідки цілеспрямованих рефлексивних дій можуть мати і непередбачувані наслідки [25, 140,141]. Головним досягнення Е.Гіденса, вважає К.Фухс, є твердження, що суспільство відтворює людину, і водночас людина відтворює суспільство у скоординованій колективній дії. Хоча, на думку К.Фухса, вперше таку діалектичну взаємозалежність людини й суспільства запропонував К.Маркс [25, 144].

Поняття «соціальної самоорганізація» визначає роль самосвідомої, творчої, рефлексивної та обізнаної людської істоти у самоорганізаційному репродуктивному відтворенні соціальної системи. Емерджентні властивості соціальності походять від продуктивної синергії, котра виникає із взаємовідносин між колективними акторами (або організаціями) у процесах взаємодії, що породжує виникнення нових аспектів у діяльності та свідомості. Це стає можливим завдяки стимулюванню та нормуванню синергетичних ефектів у соціальних структурах [25, 149].

Самоорганізація суспільства, за задумом К.Фухса, відбувається як самоорганізація цілісної системи. Разом з тим, у межах цієї цілісної системи відбуваються процеси самоорганізації підсистем суспільства. Ці підсистеми не ізольовані одна від одної, як вважав Н.Луман, абсолютизуючи певні аспекти теорії Т.Парсонса, але взаємозалежні та взаємопроникні, як вважав Е.Гіденс. Однією з найважливіших підсистем суспільства є політична підсистема, якій так само притаманні самоорганізаційні процеси, як і суспільству в цілому. В політичній підсистемі суспільства процеси самоорганізації у певному зрізі або аспекті набувають форми саморегуляції соціуму.

Політична самоорганізація, за К.Фухсом, є рефлексивним самореферентним процесом, в якому політичні агенти координують власні дії таким чином, що політичні структури виникають та диференціюються; ці структури як уможлиблюють, так і обмежують і спрямовують у певному напрямі політичну активність та заохочують

подальшу політичну практику. Політична система має справу з виробленням та реалізацією колективних рішень, які стосуються наявних ресурсів, що мають забезпечувати функціонування суспільства. Політичні результати досягаються використанням політичних сил, однією з яких є влада (влада – це така диспозиція, яка має засоби для впливу на процеси та рішення в тих чи інших інтересах: вона є матеріалізацією взаємовпливу політичних груп) [26, 1]. Влада реалізується як домінування шляхом санкцій, дисциплінарних механізмів, репресій, погроз насильством, що врешті-решт призводить до асиметричного розподілу ресурсів. Колективні рішення (наприклад, закони), політичні структури (уряд, парламент тощо), політичні інститути (міністерства, бюрократія, суди, державні установи та департаменти) відображають існуюче владні відносини та існуючий розподіл влади [26, 2].

Політична діяльність є творчою інноваційною діяльністю, результатом якої є нові властивості суспільства, що ґрунтуються на знаннях та рефлексивних людських діях. В основі процесу самоорганізації держави – конкурентні взаємовідносини політичних груп за розподіл та перерозподіл політичної влади; цей розподіл здійснюється через політичні практики, що полягають у виборах, дебатах, виробленні петицій та ухваленні законів, у політичних дискусіях і протестах [26, 3,4–5]. Однак політична система охоплює не лише державу, а й громадянське суспільство, до якого входять позапарламентські політичні групи, які шляхом демонстрацій та протестів лобіюють певні соціально-політичні ідеї. К.Фухс вважає, що самоорганізація держави є складним процесом взаємодії політичної правлячої групи та громадянського суспільства. Під час виборів відбувається розподіл політичної влади у синергетичній взаємодії політичних груп. Проте, на думку дослідника, представницька демократія є консервативним типом самоорганізації, а динамічний тип політичної самоорганізації полягає в прямій демократії та самоуправлінні. Система прямої політичної демократії є динамічною, децентралізованою і має мережевий, кооперативний характер з широкою участю громадян; кооперація є формою співробітництва людей, що охоплює взаємозалежність, користь для всіх учасників, спільні цілі, комунікацію стосовно цих спільних цілей та конвенції з метою досягнення спільного розуміння. Така політична система має своєю передумовою спільне навчання, сумісне продукування нової реальності, взаємопов'язаність, взаємну відповідальність та

високий рівень мережевої взаємодії [26, 6,8,9].

Найбільш показовою формою соціальної самоорганізації низу є самоорганізація соціальних рухів, що в решті-решт спричиняє самоорганізацію громадянського суспільства як такого. Соціальний рух пов'язаний з протестом. Останній не обов'язково повинен бути спрямованим проти чогось, а, навпаки, може виявитися готовністю та вимогою реалізувати певну соціальну інновацію, потрібну учасникам протесту. Адже латинське «pro» означає насамперед «за». К.Фухс вважає, що виникнення соціального руху є складним результатом кризи, ресурсної та когнітивної мобілізації; цей рух є динамічною комунікативною системою, котра постійно реагує на політичні та соціальні події шляхом самоорганізації протестних практик та протестної комунікації, що має своїм результатом виникнення протестної структури, яка охоплює відповідні події, опозиційну тематику, альтернативні цінності, способи діяльності, котрі регулюють взаємодію та організацію [27, 101]. Виникнення нових протестних проблем, методів, ідентичностей, структур та організаційних форм починається з поодиноких інновацій, поширюючись на всю протестну систему й трансформуючи всю соціальну систему в цілому. Поняття самоорганізації як ідея мережевості, кооперативності, що синергетично продукує емерджентні якості та системи, відображає зростання складності суспільства, та виникнення суспільства знання. Самоорганізація є процесом, у якому система відтворює сама себе за допомогою своєї власної логіки та компонентів. Самоорганізовані системи є своїми власними причинами та наслідками, вони продукують самі себе (*causa sui*) – у таких системах новий порядок виникає зі старих систем, а система як така є завжди більшим ніж сума її частин [27, 101,102].

Щоб розпочався соціальний рух, необхідні певні ресурси – як матеріальні (гроші, організації, особовий склад, технології, засоби комунікації, ЗМІ), так і нематеріальні (легітимність, лояльність, соціальні взаємовідносини, мережі, особисті зв'язки, публічна увага, авторитет, моральні зобов'язання, солідарність). Соціальні рухи продукують самі себе, однак вони є не автономними, закритими, а відкритими процесами, що обмінюються ресурсами з навколишнім середовищем. Вони є самопродуковані, оскільки вони продукують власну ідентичність, структури, цілі та соціальні практики в циклічних, рефлексивних та самореферентних процесах [27, 106,111].

Соціальні рухи – частина громадянського суспільства, котре є

системою, що охоплює всі непарламентські політичні групи, які лобіюють певні політичні ідеї; громадянське суспільство – нова, мережева форма політики. Суспільні рухи можуть бути насильницькими та ненасильницькими, охоплюючи демонстрації, бойкоти, сидячі страйки, блокади, громадянську непокору, відмову підкорятися законам, саботаж, знищення власності, тероризм тощо. Вони виконують роль неінституціоналізованої та здійснюваної за посередництвом механізмів громадянського суспільства самокритики суспільства [27, 112,113,115,117].

Сучасні соціальні рухи мають мережевий характер. Це стає демонстративно наочним в умовах функціонування комп'ютерних мереж. Рівень децентралізації соціальних рухів впливає з децентралізації ресурсів, таких як знання, здатність до активізму та прийняття рішень, гроші, інфраструктури тощо. Це пов'язано з тим, що Постфордистський капіталізм є глобалізованим, транснаціональним, таким, що ґрунтується на знаннях. Мережеве суспільство породжує мережеві форми домінування; протести за допомогою глобальних інформаційних мереж породжують глобальну участь та глобальну кооперацію, глобальні форми самоорганізації мереж. У такому разі виникають глобальні мережі мереж та рух соціальних рухів. Кооперативний мережевий протест завдяки синергетичним ефектам виробляє інноваційні знання та спільні цінності [27, 131,132,133].

З часу виникнення глобальної мережі інтернет соціальні рухи все більшою мірою використовують комунікативні можливості світового павутиння. Практично всі більш-менш значущі соціальні рухи та протести починаються з відповідної комунікації у мережі інтернет, яка часто-густо набуває форми кіберпротесту. Самоорганізація соціального протесту ініціюється та спрямовується самоорганізацією комунікації, пов'язаної з цим протестом – з кіберпротесту. К.Фухс, досліджуючи самоорганізацію суспільства як таку, аналізує її найбільш активну сферу – політичну самоорганізацію, а в останній розкриває самоорганізацію найбільш базового й наймасовішого сегменту самоорганізації соціуму – соціальних рухів, які здебільшого набирають форм соціальних протестів. У соціальних протестах він виокремлює комунікативно-організуючу форму – кіберпротест.

У дослідженні кіберпротесту К.Фухс підкреслює складний, ієрархічний характер цього процесу. Цей характер виявляється в нашаруванні, надбудовуванні самоорганізаційного процесу в інтернеті над самоорганізаційним процесом у протестній системі суспільства.

Відтак кіберпротест є самоорганізацією самоорганізаційного процесу, формою другого порядку самоорганізації [28, 275]. Узагальнюючи цю думку, зазначимо, що в процесах самоорганізації складних та надскладних систем (зокрема, живих та соціальних) можна виокремити кілька порядків складності, надбудованих (або вбудованих) один над одним.

Медіумом, у якому здійснюється кіберпротест, є кіберпростір, який опосередковує пізнання, комунікацію та координацію та є мережевим, децентралізованим та динамічним; з кіберпротесту в сучасних умовах починається той чи інший соціальний рух; протест, як і кіберпростір, має зазначені риси мережевості, децентралізованості й динамічності, і, як всі системи, що самоорганізуються є самореферентним, рекурсивним і циклічним [28, 275,276].

Головною світоглядно-методологічною ідеєю К.Фухса, якої він додержується при аналізі кіберпротесту та інтернет-комунікації загалом, є думка, що інтернет є не стільки глобальною технологічною інфраструктурою, скільки самоорганізованою соціально-технологічною системою, в якій актори та групи (інтернет-спільноти) є головними діючими особами і в якій людські знання та соціальна підсистема мають вирішальне значення; технологічні знання стосовно користування інформаційною мережею складають є неодмінною умовою спілкування в мережі, роблять можливою людську комунікацію, але завдяки цій комунікації та чи інша інтернет-спільнота продукує нове емерджентне знання. Тут віртуальна самореференція ґрунтується на людській діяльності; без людської діяльності світове Web-павутиння не здатне до самоорганізації [28, 277–278].

Соціальним рухам властива певна динамічність – вони самі себе відтворюють – протестна практика відтворює протестну структуру, а остання відтворює протестну практику; в критичних фазах процес самоінтенсифікується, внаслідок чого можуть виникати ефекти сніжного кому або «помаху крил метелика». За допомогою інтернету протестанти продукують спільні смисл, колективну ідентичність та відповідні практики. Протести можуть відбуватися як на локальному, так і на глобальному рівнях, утворюючи своєрідний «кіберінтернаціонал»: адже протест не спричинюється на віртуальному рівні, але підтримується на ньому. Кіберпротест є взаємним продукуванням самоорганізаційного процесу в інтернет-середовищі та самоорганізаційного процесу протестної системи суспільства; самоорганізація мережевих технологій допомагає самоорганізації

мережєвих форм протесту [28, 280,281].

К.Фухс виокремлює три форми знання та віртуального знання: пізнання, комунікацію та кооперацію; відповідно до цього існують і три форми протесту – когнітивна, комунікативна та кооперативна. На когнітивному рівні кіберпротест виробляє в інформаційній мережі знання альтернативні тим, що їх надають мас-медіа, зміцнює публічну сферу та життєвий світ і за допомогою зворотних зв'язків стає медіумом громадянського суспільства. Цьому сприяє інтернет, забезпечуючи дешево, швидко та глобальне оприлюднення інформації. Комунікативна форма кіберпростоту, включаючи й хактивізм та кібератаки, відкриває шлях до глобальної демократії, стимулюючи інтенсифікацію критичної свідомості та мобілізуючи активістів на протести. Кооперативна форма кіберпротесту ініціює організацію демонстрацій, страйків, сидячих страйків, флеш-мобів, бойкотів, громадянської непокори [28, 283,285,286,287]. Самоорганізація кіберпротесту передбачає, що над самоорганізацією протестної структури надбудовується, як ми вже зазначали, ще один рівень самоорганізації – самоорганізація інтернету.

Кожний наступний рівень самоорганізації формується внаслідок внутрішньої диференціації системи і конституюється і як надбудований над попереднім рівнем, і як вбудований в нього в ролі внутрішнього управляючого механізму, своєрідного «процесору», в який може бути вбудований ще один «процесор» – вищого рівня самоорганізації.

Якщо інтернет вважається мережею комп'ютерних мереж, то не треба забувати, як вважає К.Фохс, що оснащена знаннями людська діяльність в інтернеті не може бути відокремлена від постійної творчості та осмисленої комунікації; [29, 1]. Людські актори постійно переробляють механізм зберігання глобального знання, утворюють новий інформаційний контент, здійснюють комунікацію за допомогою системи інтернет та споживають існуючий інформаційний контент, що міститься в цій системі. Інтернет складається як з технологічної інфраструктури, так і з людських акторів, котрі здійснюють комунікацію; завдяки йому виникають такі феномени, як відкриті джерела інформації, віртуальна реальність, глобалізація та комунікація багатьох-до-багатьох. Якщо традиційні мас-медіа базуються на комунікації одного-до-багатьох, то інтернет – на комунікації багатьох-до-багатьох. Цей ефект містить у собі внутрішній демократичний потенціал і сприяє переходу від суспільства з

дискурсивними медіа до суспільства з діалогічними медіа [29, 1].

Інтернет, поєднуючи інфраструктурний та людський компоненти, є самоорганізованою комплексною системою, що характеризується свободою вибору, нередукованістю, непередбачуваністю та недетермінованістю; жоден комп'ютер не виробляє осмислену інформацію – її може виробити лише людина. Світове павутиння (WWW) є величезним механізмом зберігання людських знань, але це не означає, що воно саме є розумом; без людської активності самоорганізація системи «людина – інтернет» неможлива. Людина свідомо планує та створює системи та структури, умови для власної подальшої еволюції за допомогою самосвідомості, рефлексивного моніторингу своєї діяльності [29, 3,4].

Важливою складовою інтернет-комунікації є існування віртуальної реальності. Вона означає простір, в якому інформація зберігається не в свідомості людини, а в комп'ютерних мережах і створює можливість здійснювати комунікацію та діяльність на відстані. Віртуальна реальність є виміром людської реальності в тому сенсі, що вона ґрунтується на людських діях, взаємодіях і бутті, є соціально створеним простором, в якому на технологічному субстраті здійснюється людське буття; вона не протистоїть реальності, не заперечує її, а просто означає її технологічну множинність [29, 11]. Занурення людини за допомогою декількох каналів сенсорного сприйняття у віртуальну реальність означає, що вона набуває нового сенсорного досвіду. Проте повне занурення її у віртуальну реальність до певної міри ізолює її від навколишнього середовища; така реальність не є повністю штучною, – вона є спрощеним відображенням реальності [29, 11,12].

Застосування інтернету сприяє тому, що планета все прискорюваним темпом перетворюється на глобальну комунікативну мережу, завдяки якій людські відносини стають все більш гнучкими; традиційні медіа переходять від спілкування один-до-багатьох до спілкування багатьох-до-багатьох і врешті-решт до спілкування всі-до-всіх, що приведе до всеохоплюючої мережевої кооперативної прямої демократії у всіх сферах суспільства. Інтернет-діалог сприятиме обміну інформації з метою продукування нової інформації всіх разом і в кооперації, дискурс сприятиме розподіленню існуючої інформації [29, 13]. Оскільки інтернет демонструє самоорганізаційні характеристики лише у взаємодії технічної інфраструктури з обізнаною людиною, то знання є важливим компонентом всієї

складної багаторівневої системи соціальної самоорганізації.

З погляду універсальної теорії інформації, динамічні процеси пізнання, комунікації та кооперації є системами, що виробляють інформацію, та самоорганізованими системами. Всі підсистеми суспільства, такі як економіка, політика, культура, мистецтво та наука ґрунтуються на інформації та самоорганізаційних процесах [30, 1]. Знання є соціальним конструктором, вплетеним у людські взаємовідносини і є проявом інформації в соціальній сфері, триєдиним процесом пізнання, комунікації та кооперації. Соціальні системи пристосовуються, підтримують та відтворюють себе за допомогою знання, на основі якого здійснюється рефлексивний моніторинг дій. Вони є самовідтворюваними, оскільки створюють нову реальність рефлексивним, самореферентним чином у процесі соціального аутопоезису. Знання є важливим конститутивним аспектом соціальної самоорганізації. Дані соціального знання як закодований ресурс операцій, трансформуються в інформацію і входять в існуючий баланс суспільних відносин та змінюють їх, а інформація трансформується в знання, коли вона інтегрується в контекст досвіду [30, 2,9,11].

Якщо знання втілено в ситуацію практичного досвіду, воно стає практичним знанням. Інформація є об'єктивним відношенням між рефлексією та результатом рефлексії. Певне суб'єктивне систематизоване знання повідомляється в процесі комунікації одним соціальним суб'єктом іншому; певна кількість суб'єктивного когнітивного знання «комунікується» від одного суб'єкта до іншого, утворюючи структури когнітивних патернів, що накопичуються в свідомості обізнаних індивідуальних людських агентів як суб'єктивне знання. У синергетичній скоординованій взаємодії на основі зазначеного суб'єктивного знання суб'єкти створюють нові суспільні зв'язки, нові продукти взаємодії і відповідне об'єктивоване знання. Самоорганізоване знання має, на думку К.Фухса, когнітивний, комунікативний та координаційний аспекти і, своєю чергою, забезпечує соціальну самоорганізацію як таку. Тож соціальна самоорганізація не можлива без суб'єктивного знання (цінностей, норм, правил, думок, ідей та вірувань) та соціальних акторів. Об'єктивним можна назвати те знання, яке втілене в практику соціальних акторів та в інститути. Нове соціальне знання виникає в креативній діяльності соціальних акторів [30, 11,12,13,14,15].

Соціальна самоорганізація, як вважає, К.Фухс ґрунтується на

наєвних соціальних структурах, тобто, на об'єктивному і на суб'єктивному знанні. Відтак самоорганізацію можна описати як взаємозв'язок суб'єктивного та об'єктивного знання, при цьому об'єктивне соціальне знання виникає з суб'єктивного. У процесах комунікації та кооперації людські актори координують своє суб'єктивне знання таким чином, що виникає об'єктивна структура знання, що є підґрунтям подальшого пізнання, дій, комунікації та кооперації, що робить можливим соціальні феномени. Механізм зберігання соціального знання включає: правила, ресурси, технології, власність, владу прийняття рішень. Цінності, традиції, міфи, коди, світогляди, бази даних, організації, інститути, об'єктивне знання є надіндивідуальними феноменами, оскільки синергетичний ефект координованого знання не може бути досягнутим на індивідуальному рівні. Усі соціальні системи є самоорганізованими системами та знанневими системами [30, 17,21,22; див. також 31]. Отже, усвідомлене та свідомо конструйоване знання індивідуального суб'єкта, котрий перебуває в постійній прямій чи віртуальній комунікації з іншими, є ядром, від якого спонтанно розгортається самоорганізація суспільства.

Отже, у працях Н.Лумана, Е.Гіденса, К.Фухса, Ф.Хейлігена, А.Шлем та інших дослідників започатковано новий етап розгортання концептуальних ідей, що стосуються самоорганізації суспільства. Н.Луман звернув увагу на самореферентність суспільних процесів. Е.Гіденс пропонує розглядати діяльність людини як джерело формування соціальних структур, а соціальні структури водночас – як спрямовуючий стрижень людської діяльності. Спираючись на ідеї Н.Лумана та Е.Гіденса, К.Фухс у більш-менш повній формі сформулював поняття соціальної самоорганізації як самовідтворення соціальної системи, що є продуктом діяльності людських істот. Ця концепція долає підхід до соціальної самоорганізації, що розглядалася за аналогією з стохастичними процесами у фізичній хімії, в межах якої І.Пригожин та Г.Хакен сформулювали синергетику як таку. К.Фухс сформулював ієрархічність соціальної самоорганізації.

У сучасному суспільстві найбільш показовими з процесів самоорганізації є соціальні рухи, а серед них найбільш автентичною є самоорганізація протестних рухів. Проте, «в середині», в ядрі зародження соціальних рухів лежать кіберпротести, тобто те що розпочинається з формулювання ідеї та гасла протесту, а також організаційної структури цього протесту через посередництво інтернету. Своєю

чергою, протестна інтернет-комунікація є результатом самоорганізаційної взаємодії технічних та людських компонентів. І, врешті-решт, започаткування протестної інтернет-комунікації потребує самоорганізацію певного менеджменту соціоорієнтованого знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бранский В.П.* Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы Философии. – 2000. – № 4. – С.112–129.
2. *Буданов В.Г.* Синергетическая методология в постнеклассической науке и образовании // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс–Традиция, 2007. – С.174–210.
3. *Бурдые П.* Социология социального пространства. – СПб.: Алтейя: М. : Ин-т эксперим. социологии: Алтейя, 2007. – 288 с.
4. *Гидденс Э.* Устроение общества. Очерк теории структуриации. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.
5. *Добронравова И.С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. – К. : Лыбедь, 1990. – 152 с.
6. *Князева Е.Н.* Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса. – М.: ИФРАН. – 228 с.
7. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Антропный принцип в синергетике // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 62–79.
8. *Култасва М.Д., Навроцький О.І., Шеремет І.І.* Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ століття: Навчальний посібник. – Х. : – ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008. – 328 с.
9. *Лук'янець В.С.* Синергетика // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с. – С.580–581.
10. *Луман Н.* Введение в системную теорию (Под редакцией Дирка Бекера). – М. : «Логос», 2007. – 360 с.
11. *Луман Н.* Социальные системы. Очерк общей теории. – СПб. : «Наука», 2007. – 643 с.
12. *Майнцер К.* Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры за рубежом // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С.48–61.
13. *Малинецкий Г.Г.* Нелинейная динамика – ключ к теоретической истории? // Общественные науки и современность. – 1997. – № 4. – С.98–112.
14. *Матурана У., Варела Ф.* Дерево познания. – М. : прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.
15. *Назаретян А.П.* Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. – 1996. – № 2. – С. 91–98.
16. *Николис Г., Пригожин И.* Познание сложного. – М. : Мир, 1990. – 358 с.

17. *Пилипенко В.Е., Поддубный В.А., Черненко И.В.* Социальный морфогенез: эволюция и катастрофы (синергетический подход). – К. : Наукова думка, 1993. – 100 с.
18. *Пригожин И.* Философия нестабильности // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.
19. *Хакен Г.* Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. – М.:Мир,1991. – 240 с.
20. *Хакен Г.* Самоорганизующееся общество. // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 688 с. – С.350–369.
21. *Хакен Г.* Синергетика. – М. : Мир, 1980. – 405 с.
22. *Цымбал Л.А.* Синергетика информационных процессов. Закон информативности и его следствия.– М. : Наука, 1995. – 118 с.
23. *Элиас Н.* Понятие фигурации //Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 3. – С.62–65. Переклад з видання: Elias N. Was ist Soziologie? Munchen: JuventaVerlag/ 1070. S.139-145.
24. *Fuchs C., Schlemm A.* The Self-Organization of Society. In: Zimmerman Rainer E.; Budanov, Vladimir G. (Eds)(2005): Towards Otherland. Languages Beyond. INTAS Volume of Collected Essays 3. Rassel: rassel university press. p.81–109.
25. *Fuchs C.* Structuration Theory and Self-Organization // Systemic Practice and Action Research, Vol. 16.No. 2. April 2003. P.133–167.
26. *Fuchs C.* The Political System as a Self-Organizing Informational System / Institute for Design and Technology Assessment Vienna University of Technology. Favoritenstr.9-11, a-1040, Vienna, Austria. Email: christian@igw.tuwien.ac.at. Електронний ресурс. Код доступу: <https://www2.gwu.edu/~rpsol/conf2004/PoliticsC%26S2004.pdf>
27. *Fuchs C.* The Self-Organization of Social Movement // Systemic Practice and Action Research, Vol. 19, No. 1, February 2006. – P.101–137.
28. *Fuchs C.* The Self-Organization of Cyberprotest // The Internet Society II: Advances in Education, Commerce & Governance. – Bergen, Wessex, University of Bergen, Norway, Wessex Institute of Technology, Florida State University, USA, 2006. – 472 p. – P.275–295.
29. *Fuchs C.* The Internet as a Self-Organizing Socio-Technological System // Human Strategies in Complexity (<http://www.self-organization.org>) Research Paper.– Електронний ресурс. Код доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/92e5/cbef80409f62ee3ea1ab9612c9aeb307a19.pdf>
30. *Fuchs C.* Knowledge and Society from the Perspective of the Unified Theory of Information (UTI) Approach / Proceedings of FIS 2005: Third Conference on the Foundation of Information Science, ed. Ptitjean (Paris: July 4-7, 2005): 1-29, <http://www.mdpi.org/fis2005/F.24.paper.pdf>
31. *Fuchs C.* Knowledge Management In Self-Organization Social System // Journal of Knowledge Management Practice, May 2004. Електронний ре-

сурс. Код доступу: <http://www.tlaine.com/articl61.htm>

32. *Heylighen F. Complexity and Self-organization // Prepared for the Encyclopedia of Library and Informational Sciences, edited by Marcia J. and Mary Niles Mack (Taylor & Francis, 2008): Електронний ресурс доступу: [pspmc1.vub.ac.be/papers/elis-complexity.pdf/](http://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=XQPuV4n8H66t8we19ICACQ&gws_rd=ssl#q=complexity+and+self-organization)*

Любимий Я.В. Концепція самоорганізації як ключова методологія аналізу суспільних явищ у соціальній філософії кінця ХХ – початку ХХІ століть.

На основі синергетичної методології (І.Пригожин, Г.Хакен та ін.) в останню третину ХХ століття формується концепція соціальної самоорганізації, якій спочатку певною мірою був притаманний фізикалістський підхід до розуміння суспільства. На початку ХХІ століття концепція самоорганізації соціуму стає все більш людиномірною (Е.Гіденс, Н.Луман, К.Фухс, Ф.Хейліген, Ф.Шлем та ін.). Людина своєю діяльністю та комунікацією з іншими людьми продукує соціальну структуру, а остання, своєю чергою, спрямовує людську діяльність. Внаслідок цього соціальна система стає самовідтворюваною соціальною системою, а ця самовідтворюваність ґрунтується на творчій діяльності людської істоти. Самоорганізація суспільства у ХХІ столітті є багатомірною та багаторівневою. Основою самоорганізації суспільства знизу є протестні рухи, основою самоорганізації яких є самоорганізація кіберпротесту, а основою самоорганізації останнього є самоорганізація комунікації в інтернеті; остання базується на самоорганізації відповідного самоменеджменту знання і т.п. (К.Фухс). Новий підхід до ідеї самоорганізації суспільства є дуже перспективним і потребує ретельного дослідження.

Любимый Я.В. Концепция самоорганизации как ключевая методология анализа общественных явлений в социальной философии конца ХХ – начала ХХІ веков.

На основе синергетической методологии (И.Пригожин, Г.Хакен и др.) в последнюю треть ХХ столетия формируется концепция социальной самоорганизации, которой сначала был присущ физикалистский подход к пониманию общества. В начале ХХІ столетия концепция самоорганизации общества становится все более человекомерной (Э.Гидденс, Н.Луман, К.Фухс, Ф.Хейлиген, А.Шлемм и др.). Человек своей деятельностью и коммуникацией с другими людьми производит социальную структуру, а последняя, в свою очередь, направляет человеческую деятельность. В итоге социальная система выступает как самовоспроизводящаяся социальная система, а эта самовоспроизводимость опирается на творческую деятель-

ность человека. Самоорганизация общества в XXI столетии является многомерной и многоуровневой. Основой самоорганизации снизу в современном обществе являются протестные движения, основой самоорганизации которых является самоорганизация киберпротеста, а основой самоорганизации последнего – самоорганизация коммуникации в интернете; последняя базируется на соответствующем самоменеджменте знания и т.д. (К.Фухс). Новый подход к идее самоорганизации общества является весьма перспективным и требует тщательного исследования.

Lyubiviy Y. The Conception of Self-Organization as a Key Methodology of Social Philosophys' Analysis in the End of XX – Beginning of XXI Centuries.

On the basis of synergetic methodology (I.Prigogine, H.Haken) in the last third of twentieth century was formed the conception of social self-organization which at the first time had a “physicalistic” approach in understanding of society. But at the beginning of XXI century the concept of self-organization of society becomes more man-dimensioned (A.Giddens, N.Luhmann, C.Fuchs, F.Heylighen, A.Schlemm). Man by his (or her) activity in process of communication with other people producing a social structure which in turn directs humans' activity (A.Giddens). Therefore the social system is self-recreated social system and this self-recreation based on created activity of human being. Self-organization of society is multidimensional and multilevel. Social movements is a foundation of self-organization of society but the basis of them is the self-organization of cyber-protest; the basis of self-organization of cyber-protest is self-organization of communication in internet; the self-organization of communication in internet based upon self-management of social-oriented knowledge etc. (C.Fuchs). New approach to the idea of self-organization of society is very perspective and it requires careful research.